

WOJCIECH SŁOMSKI

*Uniwersytet Vizja w Warszawie*

## RELACJA MIĘDZY ŁASKĄ A WOLNOŚCIĄ W PROCESIE PRZEBÓSTWIENIA – W MYŚLI MAKSYMOSA WYZNAWCY

1. Wprowadzenie. 2. Antropologia łaski i wolności u św. Maksyma Wyznawcy. 3. Teologia synergii: współdziałanie Boga i człowieka. 4. Przebóstwienie jako dynamiczny proces uczestnictwa w Bożej energii. 5. Oryginalność i recepcja maksymiańskiej syntezy w badaniach współczesnych. 6. Zakończenie

**Słowa kluczowe:** św. Maksym Wyznawca, łaska, wolność, współdziałanie, synergieia, przebóstwienie, theōsis, antropologia teologiczna

### 1. WPROWADZENIE

Relacja między łaską a wolnością stanowi jeden z najbardziej zasadniczych problemów chrześcijańskiej antropologii i soteriologii. Od czasów św. Pawła aż po współczesną refleksję teologiczną napięcie między działaniem Bożej łaski a odpowiedzialnością ludzkiej wolności pozostaje kluczem do zrozumienia sposobu, w jaki człowiek uczestniczy w zbawieniu. W tradycji wschodniej problem ten został w sposób szczególnie głęboki rozwinięty przez św. Maksyma Wyznawcę (†662), który nadał mu wymiar chrystologiczny, kosmologiczny i egzystencjalny<sup>1</sup>.

Dla Maksyma przebóstwienie (θεωσις, theōsis) jest ostatecznym celem stworzenia i istotą ekonomii zbawienia: człowiek zostaje powołany do uczestnictwa w Boskim życiu nie przez zniesienie swojej natury, lecz przez jej pełne uduchowienie i przemianę w wolnej współpracy z łaską. W jego ujęciu łaska Boża nie działa wbrew ludzkiej wolności, lecz w niej i przez nią, co wyraża pojęcie συνεργεία (*synergieia* – współdziałanie). W jednym z kluczowych miejsc Ambigua Maksym pisze:

---

<sup>1</sup> A. Louth, *Maximus the Confessor*, London–New York: Routledge, 1996, 1–20.

Ἡ θεία χάρις τὴν ἐλευθερίαν οὐ καταλύει,  
ἀλλὰ τελειοῖ καὶ θεοειδῆ ποιεῖ  
(Hē theía chárīs tēn eleutherían ou katalýei,  
allà teleioí kai theoeidē poiei –

*Boska łaska nie znosi wolności, lecz ją udoskonala i czyni podobną Bogu*)<sup>2</sup>.

W czasach, gdy rośnie zainteresowanie relacją między antropologią a teologią duchowości, refleksja Maksyma nad współdziałaniem łaski i wolności nabiera nowego znaczenia. Ujęcie to stanowi nie tylko klucz do zrozumienia jego nauki o przebóstwieniu, ale także ważny punkt odniesienia we współczesnym dialogu między Wschodem a Zachodem, gdzie pojęcia łaski i wolności tradycyjnie rozwijały się w różnych kontekstach<sup>3</sup>.

Stan badań nad myślą św. Maksyma Wyznawcy jest bogaty i wieloaspektowy. Klasyczne opracowania autorstwa Andrew Loutha oraz Larsa Thunberga nadały kierunek nowożytnym studiom nad jego teologią, ukazując nierozdzielność jedność chrystologii, kosmologii i antropologii. Thunberg w swej monumentalnej pracy *Microcosm and Mediator* określił człowieka w myśli Maksyma jako „mikrokosmos i pośrednika”, którego powołaniem jest zjednoczenie porządku stworzenia z Bogiem poprzez działanie łaski w wolności<sup>4</sup>. Louth natomiast podkreślił dynamiczny charakter maksymiańskiego pojęcia ἐνέργεια (enérgeia) jako pośrednictwa między transcendencją Boga a aktywnością stworzenia<sup>5</sup>.

Współczesne badania kontynuują te intuicje w kilku nurtach: (1) historyczno-teologicznym, reprezentowanym m.in. przez Paula M. Blowersa, który w pracy *Maximus the Confessor: Jesus Christ and the Transfiguration of the World* ukazał theōsis jako chrystologiczną transformację kosmosu; (2) filozoficzno-metafizycznym, rozwijanym przez Torsteina T. Tollefsena w dziele *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor*, gdzie akcentuje się chrystocentryzm i pojęcie energii; (3) antropologicznym, który rozwija Adam G. Cooper, analizując w *The Body in St Maximus the Confessor* wymiar cielesności w procesie przebóstwienia; (4) duchowo-eklezyjalnym, rozwijanym przez Hansa Ursa von Balthasara w *Cosmic Liturgy*<sup>6</sup>.

Na gruncie polskim recepcja Maksyma, choć skromniejsza, ma charakter rzetelny i translacyjny. Niezastąpioną rolę odgrywa Henryk Paprocki, tłumacz i komentator *Ambigua ad Ioannem*, *Mistagogii* oraz innych pism Maksyma. Jego prace, publikowane m.in. w czasopiśmie „Elpis” oraz w wydawnictwach teologicznych,

<sup>2</sup> Maximus Confessor, *Ambigua ad Ioannem*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 1088C.

<sup>3</sup> H.U. von Balthasar, *Cosmic Liturgy: The Universe According to Maximus the Confessor*, tłum. Brian E. Daley, San Francisco: Ignatius Press, 2003, 15–28.

<sup>4</sup> L. Thunberg, *Microcosm and Mediator: The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, La Salle (IL): Open Court, 1995, 35–60.

<sup>5</sup> A. Louth, dz.cyt., 83–101.

<sup>6</sup> P.M. Blowers, *Maximus the Confessor: Jesus Christ and the Transfiguration of the World*, Oxford: Oxford University Press, 2016, 1–40; T.T. Tollefsen, *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor*, Oxford: Oxford University Press, 2008; A.G. Cooper, *The Body in St Maximus the Confessor: Holy Flesh, Wholly Deified*, Oxford: Oxford University Press, 2005; Hans Urs von Balthasar, dz.cyt.

wprowadziły terminologię maksymiańską do polskiego dyskursu teologicznego. Paprocki akcentuje, że u Maksyma pojęcia θέλησις (thélēsis – wola) i γνώμη (gnōmē – postanowienie, wybór) wyrażają nie konflikt, lecz jedność działania ludzkiego z wolą Bożą w perspektywie synergii<sup>7</sup>.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, w jaki sposób św. Maksym Wyznawca rozumie relację między łaską a wolnością w procesie przebóstwienia człowieka. Problem ten ma zasadnicze znaczenie w jego antropologii teologicznej, w której natura i wolność osoby ludzkiej są ukierunkowane ku Bogu i współdziałaniu z Nim. Maksym nie ujmuje łaski jako rzeczywistości zewnętrznej wobec człowieka, lecz jako wewnętrzne udzielanie się Boga, które zakłada i doskonali ludzką wolność<sup>8</sup>.

Główne pytanie badawcze można ująć następująco: jak św. Maksym Wyznawca rozumie współdziałanie (συνεργεία, synergeía) łaski Bożej i wolności ludzkiej w dynamice przebóstwienia (θέωσις, theōsis) oraz jakie implikacje ma to ujęcie dla teologii osoby i soteriologii chrześcijańskiej?

Hipoteza robocza zakłada, że w ujęciu Maksyma łaska i wolność nie pozostają w relacji opozycji, lecz wzajemnego przenikania: łaska oczyszcza i uzdolnia wolność, natomiast wolność współpracuje z łaską w sposób świadomy i aktywny. W jego pismach pojawia się koncepcja współpracy, w której człowiek nie jest biernym odbiorcą działania Bożego, lecz rzeczywistym współpracownikiem (συνεργός, synergós – współdziałający). W *Capita de caritate* Maksym wyraża tę prawdę następująco:

Θεὸς ἀναπαύεται ἐν τοῖς ἐνεργοῦσι

κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν

(Theòs anapaúetai en toís energousi

katà tēn autoû thélēsin –

*Bóg spoczywa w tych, którzy działają zgodnie z Jego wolą*)<sup>9</sup>.

Zgodnie z tą perspektywą przebóstwienie nie jest procesem zewnętrznego „ubóstwienia” człowieka, lecz stopniowym przemienianiem ludzkiej natury poprzez jedność działania Bożego i ludzkiego. To właśnie zjednoczenie dwóch wolności – Boskiej i ludzkiej – stanowi ostateczny sens theōsis.

W niniejszym opracowaniu zastosowana zostanie metoda analityczno-syntezy oraz historyczno-teologiczna, łącząca badanie tekstów źródłowych Maksyma z ich teologiczną interpretacją. Analiza będzie oparta na czterech zasadniczych dziełach: *Ambigua ad Ioannem*, *Quaestiones ad Thalassium*, *Capita de caritate* oraz *Mystagogia*. W tekstach tych Maksym formułuje kluczowe elementy swej teologii wolności, łaski i przebóstwienia<sup>10</sup>.

W warstwie filologicznej i tekstowej artykuł odwołuje się do krytycznych wydań zawartych w serii *Patrologia Graeca* (PG 90–91) oraz *Corpus Christianorum*.

<sup>7</sup> H. Paprocki, *Synergia i wolność w myśli św. Maksyma Wyznawcy*, Elpis (2006): 45–62.

<sup>8</sup> A. Louth, dz.cyt., 57–66.

<sup>9</sup> Maximus Confessor, *Capita de caritate*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 90, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 964A.

<sup>10</sup> Maximus Confessor, *Ambigua ad Ioannem*, PG 91; tenże, *Quaestiones ad Thalassium*, wyd. C. Laga, C. Steel, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, t. 7, Turnhout–Leuven: Brepols, 1980; tenże, *Mystagogia*, PG 91.

*Series Graeca* (CCSG 10–23). W interpretacji przyjęto zasadę hermeneutyki personalistycznej, która pozwala odczytać koncepcję synergii jako spotkanie dwóch wolności – Boskiej i ludzkiej – w wydarzeniu Chrystusa<sup>11</sup>.

W analizie kontekstu teologicznego artykuł uwzględnia odniesienia do tradycji kapadockiej (Bazylego Wielkiego oraz Grzegorza z Nyssy) oraz Pseudo-Dionizego Areopagity, których idee energii i uczestnictwa (μέθεξις, méthexis) Maksym rozwinął i pogłębił. Z kolei w wymiarze chrystologicznym punktem odniesienia jest spór dyoenergiczny, w którym Maksym bronił nauki o dwóch wolach w Chrystusie (δύο θελήματα, dyo thelēmata) jako podstawy prawdy o zjednoczeniu działania Bożego i ludzkiego w zbawieniu<sup>12</sup>.

Artykuł składa się z czterech części. W pierwszej przedstawiona zostanie antropologia łaski i wolności u św. Maksyma Wyznawcy, ze szczególnym uwzględnieniem jego rozróżnienia między wolą naturalną (θέλημα φυσικόν, thélēma physikón) a wolą gnomologiczną (γνώμη, gnōmē). Część druga podejmie analizę teologii synergii, czyli sposobu, w jaki łaska Boża współdziała z wolnością człowieka. Trzecia część ukaże proces przeobstwienia (theōsis) jako dynamiczne zjednoczenie działania Bożego i ludzkiego, zakorzenione w Chrystusie. W części czwartej zostanie omówiona oryginalność i recepcja myśli Maksyma w badaniach współczesnych, zarówno w tradycji wschodniej, jak i zachodniej.

## 2. ANTROPOLOGIA ŁASKI I WOLNOŚCI U ŚW. MAKSYMA WYZNAWCY

Antropologia św. Maksyma Wyznawcy stanowi jeden z najdojrzalszych wyrazów wczesnochrześcijańskiej refleksji nad człowiekiem jako istotą stworzoną „na obraz i podobieństwo” Boga (Rdz 1, 26), powołaną do uczestnictwa w Boskim życiu. W jego ujęciu człowiek nie jest jedynie elementem stworzenia, lecz „mikrokosmosem” (μικρόκοσμος, mikrokosmos) – bytem, w którym jednoczą się wszystkie poziomy rzeczywistości stworzonej<sup>13</sup>. Celem człowieka jest zjednoczenie z Bogiem przez łaskę, czyli θέωσις (theōsis – przeobstwienie), a drogą ku temu celowi jest wolne współdziałanie z Bożą wolą<sup>14</sup>.

Maksym, rozwijając tradycję Ojców Kapadockich, rozróżnia wolę naturalną (θέλημα φυσικόν, thélēma physikón) od woli gnomologicznej(?) (γνώμη, gnōmē)<sup>15</sup>. Pierwsza z nich oznacza zdolność natury do dążenia ku dobru zgodnie z jej ontologicznym ukierunkowaniem, druga – indywidualny sposób użycia tej woli przez konkretną osobę. W *Ambigua* Wyznawca pisze:

<sup>11</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 63–102.

<sup>12</sup> *Maximus Confessor; Opuscula theologica et polemica*, PG 91; por. A. Louth, dz.cyt., 145–176.

<sup>13</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 35–60.

<sup>14</sup> A. Louth, dz.cyt., 57–66.

<sup>15</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 69–90.

Ἡ φύσις αἰεὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεται ἡ δὲ γνώμη πολλάκις ἀντιτείνει<sup>16</sup>  
 (Hē phýsis aei toû agathoû ephíetai; hē dē gnōmē pollákis antiteínei  
 – *Natura zawsze dąży ku dobru, lecz gnomē niekiedy się sprzeciwia*).

Tym samym Maksym łączy w sposób oryginalny ontologię i etykę: człowiek, jako istota wolna, realizuje swoją naturę nie w izolacji od Boga, lecz we współpracy z Nim. Wolność nie oznacza tu autonomii wobec Stwórcy, ale zdolność do świadomego uczestnictwa w Jego działaniu. Wola naturalna jest zatem miejscem, w którym objawia się pierwotna harmonia natury i łaski; wola gnomologiczna – przestrzeni osobowego wyboru, który może tę harmonię potwierdzić lub odrzucić<sup>17</sup>.

W nauce Maksyma łaska (χάρις, chárīs) nie jest substancją zewnętrzną wobec człowieka, lecz dynamicznym sposobem obecności Boga w stworzeniu. W duchu tradycji dionizjańskiej określa ją pojęciem θεία ἐνέργεια (theía enérgeia – Boskie działanie)<sup>18</sup>. Łaska jest więc „energią” Boga, która przenika świat i naturę ludzką, nie niszcząc jej, lecz doskonaląc. W Quaestiones ad Thalassium Maksym wyjaśnia:

Ἡ χάρις οὐκ ἐξ ἀνάγκης σωτηρίαν ἐνεργεῖ, ἀλλ’ ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ συνεργεῖ<sup>19</sup>  
 (Hē chárīs ouk ex anágkēs sōtērian energeî, all’ epì tē eleutheriā synergēi  
 – *Łaska nie działa zbawczo z konieczności, lecz współdziała z wolnością*).

Zgodnie z tą zasadą, działanie łaski zakłada odpowiedź człowieka nie w sensie równorzędnego wkładu, lecz współbrzmienia dwóch wolności: Boskiej i ludzkiej. Łaska działa *energetycznie* w naturze, natomiast wolność człowieka aktualizuje jej owoce poprzez świadome uczestnictwo. W tym sensie synergēia nie jest kompromisem między łaską a wolnością, lecz ich dynamiczną jednością w akcie miłości (ἀγάπη, agápē)<sup>20</sup>.

Maksym interpretuje biblijną ideę stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże w świetle relacji między łaską a wolnością. Obraz (εἰκών, eikōn) oznacza naturę obdarzoną rozumnością i wolnością, podczas gdy podobieństwo (ὁμοίωσις, homoiōsis) jest zadaniem – procesem upodobnienia się do Boga przez cnotę i łaskę<sup>21</sup>. W *Capita de caritate* pisze:

Ὁμοίωσις Θεῷ ἐστὶν ὁ κατὰ ἀρετὴν ἐνέργεια τῆς θείας ἀγάπης<sup>22</sup>  
 (Homoiōsis Theō estin ho katà aretēn enérgeia tēs theías agápēs  
 – *Upodobnienie się do Boga jest działaniem Boskiej miłości przez cnotę*).

Dzięki łasce człowiek zostaje wprowadzony w nowy sposób istnienia, w którym jego naturalna wolność zostaje przemieniona w wolność *teocentryczną* – skierowaną ku uczestnictwu w Bogu. Henryk Paprocki zauważa, że w pismach Maksyma pojęcie theōsis oznacza „spełnienie wolności, która staje się współdziałaniem z łaską, a nie jej zaprzeczeniem”<sup>23</sup>.

<sup>16</sup> *Maximus Confessor, Ambigua ad Ioannem*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 1080B.

<sup>17</sup> A. Louth, dz.cyt., 83–101.

<sup>18</sup> Pseudo-Dionysius Areopagita, *De divinis nominibus*, PG 3, kol. 593–596.

<sup>19</sup> *Maximus Confessor, Quaestiones ad Thalassium*, wyd. C. Laga, C. Steel, Corpus Christianorum. Series Graeca, t. 7, Turnhout–Leuven: Brepols, 1980, q. 21.

<sup>20</sup> H.U. von Balthasar, dz.cyt., 103–145.

<sup>21</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 120–140.

<sup>22</sup> *Maximus Confessor, Capita de caritate*, PG 90, kol. 964A.

<sup>23</sup> H. Paprocki, *Mistagogia św. Maksyma Wyznawcy*, Warszawa: Verbinum, 2001, 27–41.

Dla Maksyma klucz do zrozumienia ludzkiej wolności znajduje się w wolności Chrystusa. W sporze dyoenergicznym Wyznawca bronił prawdy o dwóch wolach i dwóch działaniach w Chrystusie (δύο θελήματα καὶ δύο ἐνέργειαι, dýo thelémata kai dýo énergeiai)<sup>24</sup> W Chrystusie natura ludzka nie jest pozbawiona wolności, lecz całkowicie zjednoczona z wolą Bożą bez przymusu. To właśnie w tym zjednoczeniu Maksym widzi wzór przebóstwienia człowieka: łaska nie znosi wolności, lecz czyni ją doskonałą przez uczestnictwo w wolności samego Boga.

*W Opuscula theologica et polemica* Maksym stwierdza:

Ἐν Χριστῷ ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις θεοπροεπῶς ἐνεργεῖ<sup>25</sup>

(En Christō hē anthrōpīnē thélēsis theoprepōs energei

– *W Chrystusie ludzka wola działa w sposób Boski*).

Oznacza to, że przebóstwienie jest możliwe dlatego, iż w Chrystusie natura ludzka osiągnęła pełnię swego celu – jedność z Bogiem w wolności i miłości.

### 3. TEOLOGIA SYNERGII: WSPÓLDZIAŁANIE BOGA I CZŁOWIEKA

Jednym z kluczowych pojęć w myśli św. Maksyma Wyznawcy jest συνεργεία (synergeia – współdziałanie), które stanowi zasadę całej ekonomii zbawienia<sup>26</sup>. Wyraża ono dynamiczną relację między łaską Bożą a ludzką wolnością, w której Bóg i człowiek współpracują, zachowując swoją odrębność i pełnię działania. W *Ambigua ad Ioannem* Maksym pisze:

Οὐκ ἀναγκάζει ἡ χάρις,  
ἀλλ' ἐλευθέρως συνεργεῖ  
τοῖς θελήμασι τῶν ἀγαπώντων τὸν Θεόν<sup>27</sup>

(Ouk anankázei hē cháris,

all' eleuthérōs synergēi

tois thelémasi tōn agapōntōn ton Theón – *Łaska nie przymusza,*

*lecz w sposób wolny współdziała z wolami tych, którzy miłują Boga*).

Zasada ta ma charakter chrystologiczny: tak jak w Chrystusie działają dwie wole i dwie energie w doskonałej harmonii, tak też w człowieku odrodzonym przez łaskę zjednoczenie z Bogiem dokonuje się bez przymusu<sup>28</sup>. Bóg działa w człowieku, ale w sposób zgodny z jego wolnością, która staje się miejscem objawienia łaski. Właśnie dlatego Maksym mówi o θεία ἐνέργεια ἐνεργουμένη ἐν ἡμῖν (theía énergeia energouménē en hēmīn – *Boskim działaniu działającym w nas*)<sup>29</sup>.

<sup>24</sup> *Maximus Confessor, Opuscula theologica et polemica*, PG 91, kol. 45–120; por. A. Louth, dz.cyt., 145–176.

<sup>25</sup> *Maximus Confessor, Opuscula theologica et polemica*, PG 91, kol. 48C.

<sup>26</sup> A. Louth, dz.cyt., 57–66.

<sup>27</sup> *Maximus Confessor, Ambigua ad Ioannem*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 1076C–D.

<sup>28</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 140–165

<sup>29</sup> *Maximus Confessor, Ambigua ad Ioannem*, PG 91, kol. 1084B.

W przeciwieństwie do pelagianizmu, który przeceniał zdolność ludzkiej natury, oraz do skrajnego monergizmu, który negował rolę ludzkiej wolności, Maksym przyjmuje zasadę wzajemnego przenikania się łaski i ludzkiego działania. W jego koncepcji Bóg jest zawsze pierwszym działającym, ale Jego działanie domaga się współdziałania stworzenia<sup>30</sup>.

W *Quaestiones ad Thalassium* Wyznawca stwierdza:

Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν,  
ἐὰν ἡμεῖς θέλωμεν συνεργεῖν<sup>31</sup>  
(Ho Theòs energeî tēn sōtērian hēmōn,  
eàn hēmeis thélōmen synergēin –

*Bóg sprawia nasze zbawienie, jeśli chcemy z Nim współdziałać).*

Człowiek odpowiada więc na wezwanie łaski poprzez akt wolnej miłości. Łaska nie ogranicza jego wolności, lecz ją potwierdza i pogłębia, czyniąc z niej uczestnika Boskiego działania. Jak podkreśla Henryk Paprocki, dla Maksyma „synergia jest współbrzmieniem dwóch wolności – Boskiej, która daje życie, i ludzkiej, która przyjmuje dar życia”<sup>32</sup>.

Torstein T. Tollefsen, współczesny interpretator Maksyma, zauważa, że w tej wizji człowiek staje się „współtwórcą własnego przebóstwienia” (*co-creator of his own theosis*), lecz tylko w takim sensie, w jakim jego działanie pozostaje całkowicie otwarte na działanie Boga<sup>33</sup>. Synergia nie oznacza więc podziału zasług, lecz realne uczestnictwo w Bożej aktywności (ἐνέργεια, *enérgeia*).

Maksym opisuje synergiczny charakter życia duchowego w kategoriach dynamicznego przejścia od działania ludzkiego ku działaniu Bożemu. Proces ten jest stopniowy: zaczyna się od posłuszeństwa, prowadzi do współdziałania, a kończy na uczestnictwie (μέθεξις, *méthexis*) w Bożej naturze<sup>34</sup>. W *Capita de caritate* czytamy:

Ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς  
συνεργεῖ τῷ Θεῷ,  
καὶ γινώσκει τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ<sup>35</sup>  
(Ho tīrōn tās entolàs  
synergēi tō Theō,  
kai ginóskei tēn enérgeian autoû en heautō –

*Kto zachowuje przykazania, współdziała z Bogiem i poznaje Jego działanie w sobie).*

Ten etapowy charakter synergii jest ściśle powiązany z rozwojem duchowym człowieka: od oczyszczenia (κάθαρσις, *kátharsis*), przez oświecenie (φωτισμός, *phōtismós*) aż po zjednoczenie (ἑνωσις, *hénōsis*)<sup>36</sup>. W każdym z tych etapów łaska i wolność zachowują swoją rolę: łaska prowadzi, wolność odpowiada.

<sup>30</sup> A. Louth, dz.cyt., 83–101.

<sup>31</sup> *Maximus Confessor, Quaestiones ad Thalassium*, wyd. C. Laga, C. Steel, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, t. 7, Turnhout–Leuven: Brepols, 1980, q. 21.

<sup>32</sup> H. Paprocki, art.cyt., 45–62.

<sup>33</sup> T.T. Tollefsen, dz.cyt., 2008, 210–230.

<sup>34</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 170–195.

<sup>35</sup> *Maximus Confessor, Capita de caritate*, PG 90, kol. 964B.

<sup>36</sup> A. Louth, dz.cyt., 120–144.

Andrew Louth podkreśla, że w synergii Maksyma nie chodzi o równoległe działania dwóch podmiotów, lecz o jedno działanie dwóch natur – Boskiej i ludzkiej – zjednoczonych w osobie<sup>37</sup>. Ostatecznym celem synergii jest więc uczestnictwo człowieka w *energeia tēs theias chāris* (działaniu Bożej łaski), które przemienia naturę w sposób nieznoszący jej odrębności.

Maksym interpretuje życie duchowe jako nieustanną współpracę łaski i wolności. W *Mystagogii* ukazuje Kościół jako przestrzeń, w której dokonuje się synergie między Bogiem a człowiekiem. Liturgia staje się miejscem, gdzie ludzkie działanie – modlitwa, asceza, uczestnictwo w Eucharystii – spotyka się z działaniem Bożym, uświęcającym i przemieniającym wiernych<sup>38</sup>.

W tym kontekście przebóstwienie nie jest procesem indywidualnym, lecz wspólnotowym: dokonuje się w ciele Kościoła, który jest sakramentem obecności Boga w świecie. Jak pisze Paul M. Blowers, Maksym rozumie *synergieię* jako „liturgiczny rytm istnienia”, w którym człowiek odpowiada na Boskie wezwanie czynem i modlitwą<sup>39</sup>.

Henryk Paprocki zauważa, że w tej wizji „duchowość chrześcijańska nie polega na ucieczce od świata, lecz na współpracy ze Stwórcą w jego przemianie”<sup>40</sup>. Synergia staje się zatem zasadą nie tylko soteriologiczną, ale także kosmiczną: przez współdziałanie z łaską człowiek uczestniczy w odnowie całego stworzenia, realizując w sobie pierwotne powołanie do bycia „mikrokosmosem” i „kapłanem świata”.

#### 4. PRZEBÓSTWIENIE JAKO DYNAMICZNY PROCES UCZESTNICTWA W BOŻEJ ENERGII

W centrum teologii św. Maksyma Wyznawcy znajduje się idea przebóstwienia (θεώσις, *theōsis*), rozumianego jako ostateczny cel stworzenia i pełne zjednoczenie człowieka z Bogiem<sup>41</sup>. Celem człowieka nie jest przekroczenie natury, lecz jej udoskonalenie i przemiana w uczestnictwie w Bożym życiu. Maksym rozwija to pojęcie w duchu tradycji kapadockiej i dionizjańskiej, nadając mu wymiar chrystologiczny i kosmiczny.

W *Quaestiones ad Thalassium* pisze:

Θεώσις ἐστὶν ἡ ἀπὸ Θεοῦ δōρεὰ,

δι’ ἧς ὁ ἄνθρωπος γίνεται

κατὰ χάριν ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς κατὰ φύσιν<sup>42</sup>

(*Theōsis estin hē apō Theōū dōreā,*

*di’ hēs ho anthrōpos gínetai*

*katà chārin hóper estin ho Theōs katà phýsin –*

*Przebóstwienie jest darem Boga,*

*przez który człowiek staje się przez łaskę tym,*

*czym Bóg jest przez naturę).*

<sup>37</sup> Tamże, s. 145–176.

<sup>38</sup> *Maximus Confessor, Mystagogia*, PG 91, kol. 664–712.

<sup>39</sup> P.M. Blowers, dz.cyt., 95–120.

<sup>40</sup> H. Paprocki, dz.cyt., 85–102.

<sup>41</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 100–120.

<sup>42</sup> *Maximus Confessor, Quaestiones ad Thalassium*, wyd. C. Laga, C. Steel, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, t. 7, Turnhout–Leuven: Brepols, 1980, q. 22



Przebóstwienie zakłada więc nie zmianę natury ludzkiej w naturę Boską, lecz uczestnictwo w Boskich energiach (θεῖαι ἐνέργειαι, theîai enérgeiai), przy zachowaniu nieprzekraczalnej granicy między istotą Boga (οὐσία, ousía) a Jego działaniem (ἐνέργεια, enérgeia)<sup>43</sup>. W ten sposób Maksym kontynuuje naukę Pseudo-Dionizego Areopagity o udzielaniu się Boga poprzez Jego energie, a zarazem nadaje jej wymiar antropologiczny i egzystencjalny.

Proces przebóstwienia w myśli Maksyma jest dynamiczny i stopniowy. Nie jest to jednorazowy akt, lecz droga, na której człowiek – poprzez współdziałanie (synergeía) łaski i wolności – przechodzi od stanu stworzenia do stanu uczestnictwa (μέθεξις, méthexis) w Bożej naturze<sup>44</sup>. W *Capita de caritate* Maksym formułuje zasadę:

Ὁ Θεὸς ἡμᾶς  
ἐκ φύσεως μὲν ἐποίησεν,  
ἐκ προαιρέσεως δὲ θεοποιεῖ<sup>45</sup>  
(Ho Theòs hēmās  
ek phýseōs mèn epoiēsen,  
ek proairéseōs dè theopoiēi –

*Bóg uczynił nas z natury, lecz przebóstwia nas przez wolny wybór).*

Formuła ta stanowi jedno z najgłębszych streszczeń maksymiańskiej wizji synergii. Bóg jest autorem natury, ale jej przebóstwienie wymaga osobowego współdziałania, które Maksym określa jako προαίρεσις (proaíresis – dobrowolne przyzwolenie). Człowiek staje się współpracownikiem łaski nie przez samą wiarę, lecz przez czynne uczestnictwo w Boskim działaniu, dokonujące się w miłości (ἀγάπη, agápē) i wypełnianiu przykazań.

Jak zauważa Adam G. Cooper, dla Maksyma „przebóstwienie jest procesem wcielenia łaski w ludzkie działanie”<sup>46</sup> – Bóg działa w człowieku, a człowiek staje się widzialnym znakiem Bożej obecności. W ten sposób theōsis ma charakter zarówno ontologiczny, jak i moralny: przemienia istotę człowieka i jego postępowanie.

Dla Maksyma najwyższym wyrazem przebóstwienia jest miłość, ponieważ tylko w miłości wolność staje się całkowicie zgodna z wolą Bożą. W *Capita de caritate* czytamy:

Ἡ ἀγάπη ἐστὶν  
ἡ θεοποιὸς δύναμις<sup>47</sup>  
(Hē agápē estin hē theopoiòs dýnamis –  
*Miłość jest mocą przebóstwiającą).*

Miłość nie jest uczuciem, lecz uczestnictwem w samej naturze Boga, który „jest miłością” (1 J 4,8). W tym sensie agápē jest formą, w której dokonuje się theōsis: człowiek, kochając jak Bóg, staje się uczestnikiem Jego życia.

<sup>43</sup> Pseudo-Dionysius Areopagita, *De divinis nominibus*, PG 3, kol. 588–996.

<sup>44</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 150–175

<sup>45</sup> *Maximus Confessor, Capita de caritate*, PG 90, kol. 960C.

<sup>46</sup> A.G. Cooper, *The Body in St Maximus the Confessor: Holy Flesh, Wholly Deified*, Oxford: Oxford University Press, 2005, 95–120.

<sup>47</sup> *Maximus Confessor, Capita de caritate*, PG 90, kol. 1001A.

Henryk Paprocki zauważa, że w ujęciu Maksyma „przebóstwienie nie oznacza rozpuszczenia człowieka w Bogu, lecz pełnię jego wolności w miłości”<sup>48</sup>. To współdziałanie miłości i wolności ma charakter wzajemny: łaska otwiera serce człowieka, a jego wolna odpowiedź czyni z niego naczynie Bożej obecności.

Torstein T. Tollefsen interpretuje ten proces jako „energetyczne uczestnictwo”, w którym wolność człowieka zostaje włączona w działanie Boże nie przez zniesienie, lecz przez współlistnienie<sup>49</sup>. W tym sensie theōsis jest ruchem w dwie strony: Bóg zstępuje ku człowiekowi w łasce, a człowiek wstępuje ku Bogu w wolności.

Maksym rozumie theōsis nie tylko w odniesieniu do jednostki, ale do całego stworzenia. Człowiek jako „mikrokosmos” (μικρόκοσμος, mikrókosmos) jest miejscem, w którym dokonuje się zjednoczenie nieba i ziemi, ducha i materii. Przebóstwienie człowieka pociąga za sobą odnowienie całego kosmosu. W *Ambigua ad Ioannem* czytamy:

Ἦνα δι' ἀνθρώπου  
ἢ κτίσις ὅλη πρὸς Θεὸν ἐπιστραφή<sup>50</sup>  
(Hína di' anthrōpou  
hē ktisis hólē pròs Theòn epistraphê –

*Aby przez człowieka całe stworzenie zwróciło się ku Bogu).*

Hans Urs von Balthasar trafnie ujął tę ideę, pisząc, że u Maksyma „kosmos staje się liturgią”, a przebóstwienie jednostki ma zawsze wymiar wspólnotowy i kosmiczny<sup>51</sup>. Człowiek, współdziałając z łaską, włącza całe stworzenie w proces zbawienia. To właśnie w tym sensie Maksym mówi o „przemienieniu świata w Chrystusie” (μεταμόρφωσις τοῦ κόσμου ἐν Χριστῷ, metamórophōsis toû kósmou en Christō).

Paul M. Blowers wskazuje, że ta wizja przebóstwienia ma charakter głęboko sakramentalny: świat staje się „ikoną” Boskiej obecności, a człowiek uczestnikiem kosmicznej liturgii, w której Bóg „jest wszystkim we wszystkich” (1 Kor 15, 28)<sup>52</sup>.

## 5. ORYGINALNOŚĆ I RECEPCJA MAKSYMIAŃSKIEJ SYNTEZY W BADANIACH WSPÓŁCZESNYCH

Oryginalność Maksyma polega na twórczym rozwinięciu intuicji Ojców Kapadockich (idei deifikacji i dynamicznego rozumienia cnoty) oraz Pseudo-Dionizego (energetycznego modelu udzielania się Boga), przy równoczesnym zakotwiczeniu całej antropologii w chrystologii dyoenergicznej<sup>53</sup>. U Kapadocjan θεώσις (theōsis – przebóstwienie) wiązana była z uczestnictwem w życiu Boga poprzez cnotę i łaskę; Pseudo-Dionizy wypracował kategorie ἐνέργεια (enérgeia – działanie) i μέθεξις

<sup>48</sup> H. Paprocki, dz.cyt., 2001, 45–60.

<sup>49</sup> T.T. Tollefsen, dz.cyt., 180–205.

<sup>50</sup> *Maximus Confessor, Ambigua ad Ioannem*, PG 91, kol. 1088A.

<sup>51</sup> H.U. von Balthasar, dz.cyt.3, 215–240.

<sup>52</sup> P.M. Blowers, dz.cyt., 140–165

<sup>53</sup> A. Louth, dz.cyt., 145–176.

(méthexis – uczestnictwo)<sup>54</sup>. Maksym dopełnia tę tradycję poprzez konsekwentne powiązanie wolności osoby z energią łaski: łaska działa „energetycznie”, a wolność odpowiada w sposób realny, nie tylko deklaracyjny. W badaniach współczesnych wskazuje się, że to właśnie sprzężenie pojęć *thélēma physikón/gnōmē* z dionizyjską *theia enérgeia* stanowi rdzeń jego nowatorstwa (por. analiza chrystologiczna związku „dwóch woli” i „dwóch energii”)<sup>55</sup>.

Współczesna recepcja podkreśla, że u Maksyma łaska i wolność nie tworzą struktury konkurencyjnej (zero-sum), lecz dramaturgię współpracy (*συνεργεία*, *synergeia* – współdziałanie), w której Bóg pozostaje pierwszym sprawcą zbawienia, a człowiek – rzeczywistym współpracownikiem (*συνεργός*, *synergós*)<sup>56</sup>. Ten model jest hermeneutycznym kluczem do całości jego teologii: od ascezy i etyki, przez eklezjologię i liturgię aż po kosmologię. W literaturze wskazuje się, że dzięki tej perspektywie Maksym przewyższa proste opozycje (monergizm/pelagianizm), ukazując jedno działanie Boga i człowieka w porządku zbawienia, wzorowane na jedności działania w Chrystusie<sup>57</sup>.

Recepcja XX i XXI w. zwraca uwagę na liturgiczny i kosmiczny wymiar myśli Maksyma. W ujęciu Hansa Ursa von Balthasara kosmos jest „liturgią”, a człowiek – mikrokosmosem powołanym do pośrednictwa między stworzeniem a Bogiem. Balthasar czyta Maksyma jako teologa, który integruje duchowość i kosmologię w jeden rytm: od ascezy, przez Eucharystię, ku przemianom świata<sup>58</sup>. Wątek ten rozwijają współczesne monografie (m.in. Blowers), wskazując na sakramentalny realizm przebóstwienia: *theōsis* nie jest ideą abstrakcyjną, lecz rzeczywistością uobecnianą w Kościele i jego misteriach, z konsekwencjami rozumienia dziejów i stworzenia<sup>59</sup>.

Szczególny wkład w recepcję maksymiańskiej teologii wnosi nurt badań nad cielesnością i afektami. Adam G. Cooper pokazuje, że u Maksyma przemiana cielesności jest nieodłączna od synergicznego działania łaski: ciało zostaje włączone w „energię” miłości, a cnoty stają się „ikonami” przyszłej chwały. Dzięki temu *theōsis* nie jest czysto „intelektualna”, lecz dotyka całej osoby – rozumu, woli i ciała<sup>60</sup>. Ten „ucieleśniony” wymiar przebóstwienia dopełnia obraz synergii jako realnego uczestnictwa człowieka w Bożym życiu, a nie wyłącznie moralnej współpracy.

Na gruncie polskim recepcja nauki św. Maksyma rozwija się głównie poprzez tłumaczenia i komentarze oraz studia syntetyczne z zakresu patrystyki i teologii duchowości. W pracy nad tekstami często odwołuje się do przekładów i opracowań, które upowszechniły terminologię maksymiańską w języku polskim i zwróciły uwagę na personalistyczny wymiar wolności oraz przebóstwienia. W praktyce badawczej zaleca się równoległe korzystanie z edycji PG 90–91 i CCSG 7 (dla *Quaestiones ad Thalassium*),

<sup>54</sup> Pseudo-Dionysius Areopagita, *De divinis nominibus*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 3, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1857, kol. 588–996; por. Grzegorz z Nyssy, *De vita Moysis*, PG 44, kol. 297–430.

<sup>55</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 69–90

<sup>56</sup> H. Paprocki, at.cyt., *Elpis* 8 (2006): 45–62.

<sup>57</sup> A. Louth, dz.cyt., 83–101.

<sup>58</sup> H.U. von Balthasar, dz.cyt., 215–240.

<sup>59</sup> P.M. Blowers, dz.cyt., 140–165.

<sup>60</sup> A.G. Cooper, dz.cyt., 95–120.

wraz z krytyczną konfrontacją miejsc trudnych z ugruntowanymi komentarzami międzynarodowymi (Louth, Thunberg, Blowers, Tollefsen, Cooper). Taki „dwutorowy” model (źródła + komentarze) minimalizuje ryzyko uproszczeń w interpretacji kluczowych pojęć (gnōmē, thélēma physikón, theía enérgeia, synergeia)<sup>61</sup>.

Recepcja maksymiańskiej syntezy łaski i wolności przesuwając dziś akcent z opozycji na relację: theōsis jawi się jako osobowa jedność działania Boga i człowieka, co ma doniosłe konsekwencje w teologii sakramentów, duchowości i eklezjologii. Oryginalność Maksyma – jego precyzyjne rozróżnienie thélēma physikón/gnōmē oraz konsekwentne osadzenie antropologii w chrystologii dwóch woli i dwóch energii – sprawia, że pozostaje on jednym z najważniejszych punktów odniesienia współczesnej teologii Wschodu i Zachodu. Dalsze badania powinny pogłębiać korelację między synergicznym modelem wolności a eklezjalnym, sakramentalnym kształtem życia chrześcijańskiego, z jednoczesnym uwzględnieniem kosmicznego wymiaru deifikacji.

## 6. ZAKOŃCZENIE

Analiza relacji między łaską a wolnością w procesie przeobótowania u św. Maksyma Wyznawcy ujawnia niezwykłą spójność i głębię jego myśli teologicznej, w której wszystkie elementy – chrystologia, antropologia, kosmologia, eklezjologia i duchowość – tworzą integralną całość<sup>62</sup>. U podstaw tej syntezy znajduje się przekonanie, że człowiek jest istotą powołaną do uczestnictwa w Boskim życiu, a jego spełnienie dokonuje się nie poprzez zniesienie, lecz poprzez przemienienie natury w łaskę. Maksym postrzega człowieka jako mikrokosmos (μικρόκοσμος, mikrókosmos) i mikroteos (μικρὸς Θεός, mikròs Theós) – stworzenie, które zawiera w sobie wszystkie wymiary rzeczywistości i w którym dokonuje się pojednanie świata z Bogiem<sup>63</sup>.

W centrum tej wizji znajduje się pojęcie synergeia (συνεργεία – współdziałanie), które wyraża dynamiczną relację między łaską Bożą a wolnością człowieka. Bóg działa pierwszy i suwerennie, ale Jego działanie domaga się współdziałania stworzenia. Człowiek nie jest biernym odbiorcą łaski, lecz jej współpracownikiem (συνεργός, synergós)<sup>64</sup>. W ujęciu Maksyma wolność stanowi najgłębszy wymiar podobieństwa do Boga (ὁμοίωσις Θεῷ, homoiōsis Theō), ponieważ jest przestrzenią, w której może się objawić miłość. W ten sposób theōsis (θέωσις – przeobótowanie) jawi się jako proces miłosnej współpracy dwóch wolności – Boskiej i ludzkiej.

Rozróżnienie między thélēma physikón (θέλημα φυσικόν – wola naturalna) a gnōmē (γνώμη – wola osobowa, gnomologiczna) pozwala Maksymowi zachować integralność natury ludzkiej wobec działania łaski. Natura ludzka – przez thélēma physikón – dąży ku dobru, natomiast gnōmē umożliwia osobowy wybór tego dobra.

<sup>61</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 170–195; Torstein T.T., dz.cyt., 180–205.

<sup>62</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 1–20.

<sup>63</sup> Tamże, 35–60.

<sup>64</sup> H. Paprocki, art.cyt., 45–62.

Zbawienie nie polega zatem na usunięciu woli, lecz na jej uzdrowieniu i zjednoczeniu z wolą Bożą<sup>65</sup>. W *Ambigua* Maksym stwierdza:

Ἡ φύσις αἰὲ τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεται·

ἡ δὲ γνώμη πολλάκις ἀντιτείνει<sup>66</sup>

(Hē phýsis aei toû agathoû ephíetai;

hē dē gnōmē pollákis antiteínei –

*Natura zawsze dąży ku dobru, lecz gnōmē niekiedy się sprzeciwia*<sup>67</sup>).

W tym krótkim zdaniu zawarta jest jego cała antropologia soteriologiczna: zbawienie to przywrócenie jedności między naturą a osobą, między wolą naturalną a wolą gnomologiczną.

Tak rozumiana wolność człowieka nie stoi w opozycji do łaski. Przeciwnie – jest warunkiem jej pełnego działania. Jak podkreśla Maksym w *Quaestiones ad Thalassium*:

Ἡ χάρις οὐκ ἐξ ἀνάγκης σωτηρίαν ἐνεργεῖ,

ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ συνεργεῖ<sup>67</sup>

(Hē chárís ouk ex anágkēs sōtērian energeî,

all' epì tē eleutheriā synergēi –

*Łaska nie działa zbawczo z konieczności, lecz współdziała z wolnością*).

W ten sposób człowiek uczestniczy w Boskim działaniu (θεῖα ἐνέργεια, theía enérgeia), nie przez zniesienie własnego działania, lecz przez jego przeobrażenie. Synergia nie jest więc kompromisem między łaską i wolnością, ale misterium ich jedności – μία ἐνέργεια δύο θελήσεων (μία enérgeia dýo thelēseōn – *jedno działanie dwóch woli*), jak mówi Wyznawca o Chrystusie<sup>68</sup>.

Chrystologia Maksyma stanowi fundament jego antropologii: tak jak w Chrystusie współdziałają dwie wole i dwie energie, tak też w człowieku zbawionym wolność i łaska współpracują w harmonii. W Chrystusie widzimy wzór przeobstwienia – pełnię człowieczeństwa zjednoczoną z pełnią Boskości bez zmieszania i bez podziału. Dla Maksyma theōsis jest zatem nie tylko darem, ale i zadaniem: człowiek jest wezwany, by w sposób wolny współuczestniczyć w Boskim życiu, upodabniając swoją wolę do woli Chrystusa<sup>69</sup>.

W tym kontekście przeobstwienie ma również wymiar kosmiczny i eklezjalny. Człowiek, jako mikrokosmos, w sobie samym jednoczy całą rzeczywistość stworzoną i przez swoje zjednoczenie z Bogiem prowadzi ją ku ostatecznemu spełnieniu. Jak pisze Maksym:

Ἵνα δι' ἀνθρώπου

ἡ κτίσις ὅλη πρὸς Θεὸν ἐπιστραφῇ<sup>70</sup>

(Hína di' anthrṓpou

hē ktísis hólē pròs Theòn epistraphê –

*Aby przez człowieka całe stworzenie zwróciło się ku Bogu*).

<sup>65</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 69–90.

<sup>66</sup> Maximus Confessor, *Ambigua ad Ioannem*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 1080B.

<sup>67</sup> Maximus Confessor, *Quaestiones ad Thalassium*, wyd. C. Laga, C. Steel, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, t. 7, Turnhout–Leuven: Brepols, 1980, q. 21.

<sup>68</sup> A. Louth, dz.cyt., 145–176.

<sup>69</sup> Tamże, 120–144.

<sup>70</sup> Maximus Confessor, *Ambigua ad Ioannem*, PG 91, kol. 1088A.

W ten sposób theōsis obejmuje cały kosmos – od osoby ludzkiej po świat materialny – i wprowadza go w stan liturgicznego uczestnictwa w Bożym życiu.

Recepcja współczesna, reprezentowana m.in. przez Hansa Ursa von Balthasara, interpretuje myśl Maksyma jako „kosmiczną liturgię” (*Cosmic Liturgy*), w której każdy akt stworzenia i odkupienia ma charakter liturgiczny<sup>71</sup>. W tym sensie przebóstwienie nie jest abstrakcyjną ideą metafizyczną, lecz konkretną rzeczywistością sakramentalną, przeżywaną w Kościele. Eucharystia staje się przestrzenią, w której dokonuje się realna synergiea między Bogiem a człowiekiem – działanie Boże, które przenika i przemienia ludzkie działanie<sup>72</sup>.

Z perspektywy dialogu ekumenicznego teologia św. Maksyma Wyznawcy ma wyjątkowe znaczenie. Jego nauka o synergii ukazuje możliwość przezwyciężenia napięcia między łaską a wolnością, które w tradycji zachodniej często prowadziło do opozycji: łaska jako determinująca lub wolność jako autonomiczna. U Maksyma obie kategorie współlistnieją w miłości. W ten sposób jego myśl stanowi pomost między teologią wschodnią a zachodnią, inspirując współczesne próby odnowienia teologii łaski i wolności w duchu personalizmu trynitarnego<sup>73</sup>.

Wreszcie, teologia św. Maksyma Wyznawcy nie jest jedynie systemem doktrynalnym, ale żywą duchowością. Theōsis to nie spekulacja, lecz droga: od oczyszczenia (κάθαρσις, katharsis), przez oświecenie (φωτισμός, phōtismós), ku zjednoczeniu (ἕνωσις, hénōsis)<sup>74</sup>. Współczesne odczytania (Louth, Thunberg, Blowers) podkreślają, że przebóstwienie u Maksyma ma charakter procesualny i dynamiczny – jest ruchem miłości, który angażuje całego człowieka: jego rozum, wolę, ciało i serce. W ten sposób staje się ono duchową pedagogią wolności<sup>75</sup>.

Ostatecznie dla św. Maksyma Wyznawcy synergiea nie jest kategorią etyczną, lecz ontologiczną i trynitarną. Człowiek, współdziałając z łaską, uczestniczy w życiu Trójcy Świętej, stając się „bogiem przez łaskę” (θεὸς κατὰ χάριν, theòs katà chárin)<sup>76</sup>. To uczestnictwo nie znosi dystansu między Stwórcą a stworzeniem, lecz przemienia go w relację miłości i komunii. Teologia Maksyma stanowi zatem jedno z najwybitniejszych osiągnięć patrystyki – nie tylko przez głębię spekulatywną, ale także przez duchową aktualność. Jego wizja łaski, wolności i przebóstwienia pozostaje żywym źródłem inspiracji dla współczesnej teologii duchowości, antropologii i eklezjologii, przypominając, że człowiek jest naprawdę sobą dopiero wtedy, gdy *Bóg działa w nim, a on działa w Bogu* (ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν, καὶ ἡμεῖς ἐν Θεῷ, ho Theòs energei en hēmin, kai hēmeis en Theō)<sup>77</sup>.

<sup>71</sup> H.U. von Balthasar, dz.cyt., 215–240.

<sup>72</sup> *Maximus Confessor, Mystagogia*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 664–712.

<sup>73</sup> P.M. Blowers, dz.cyt., 140–165.

<sup>74</sup> A. Louth, dz.cyt., 83–101.

<sup>75</sup> L. Thunberg, dz.cyt., 170–195; Paul M. Blowers, dz.cyt., 95–120.

<sup>76</sup> H. Paprocki, dz.cyt., 45–60.

<sup>77</sup> *Maximus Confessor, Ambigua ad Ioannem*, PG 91, kol. 1084B.

## BIBLIOGRAFIA

## Źródła

**Maximus Confessor (św. Maksym Wyznawca)**

*Ambigua ad Ioannem*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 1031–1418.

*Capita de caritate*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 90, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 960–1018.

*Mystagogia*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 664–712.

*Opuscula theologica et polemica*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 91, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1865, kol. 9–286.

*Quaestiones ad Thalassium*, wyd. C. Laga, C. Steel, *Corpus Christianorum. Series Graeca*, t. 7, Turnhout–Leuven: Brepols, 1980.

Pseudo-Dionysius Areopagita, *De divinis nominibus*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 3, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1857, kol. 588–996.

Grzegorz z Nyssy, *De vita Moysis*, w: *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, t. 44, red. J.-P. Migne, Paris: Imprimerie Catholique, 1863, kol. 297–430.

## Opracowania

Balthasar H.U. von, *Cosmic Liturgy: The Universe According to Maximus the Confessor*, tłum. Brian E. Daley, San Francisco: Ignatius Press, 2003.

Blowers P.M., *Maximus the Confessor: Jesus Christ and the Transfiguration of the World*, Oxford: Oxford University Press, 2016.

Cooper A.G., *The Body in St Maximus the Confessor: Holy Flesh, Wholly Deified*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

Louth A., *Maximus the Confessor*, London–New York: Routledge, 1996.

Paprocki H., *Prawosławna koncepcja człowieka*, *Elpis* 6 (2004), 27–41, DOI: 10.15290/elpis.2004.06.03.

Paprocki H., *Jedność misterium zbawienia: Boże Narodzenie, Teofania*, *Elpis* 2/2 (2000), 107–116.

Thunberg L., *Microcosm and Mediator: The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, La Salle (IL): Open Court, 1995.

Tollefsen T.T., *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

## THE RELATIONSHIP BETWEEN GRACE AND FREEDOM IN THE PROCESS OF DEIFICATION IN THE THOUGHT OF MAXIMUS THE CONFESSOR

## Summary

The article analyzes the relationship between grace and freedom in the process of deification (θεωσις, theōsis) in the theology of St. Maximus the Confessor (†662). At the core of his reflection lies the concept of cooperation (συνεργεία, synergeia), which expresses the dynamic interaction between divine and human action within the economy of salvation. Based on a critical examination of the primary texts (*Ambigua*, *Quaestiones ad Thalassium*, *Capita de caritate*, *Mystagogia*), the study demonstrates that, for Maximus, grace does not abolish human freedom but perfects and empowers it, leading to participation in the divine life. The crucial distinction between the natural will (θέλημα φυσικόν,

thélēmapysikón) and the personal or gnostic will (γνώμη, gnōmē) enables Maximus to present an integral vision of the unity of nature and person in the process of salvation. Deification thus appears as a dynamic harmony of two freedoms – divine and human – realized in love (ἀγάπη, agápē). The paper concludes that Maximus' synthesis, uniting Christology, anthropology, and cosmology, offers one of the most complete expressions of the synergic model of Christian soteriology and remains relevant for contemporary theological discussions on grace, freedom, and human participation in the Trinitarian life.

**Key words:** St. Maximus the Confessor, grace, freedom, cooperation, synergeia, deification, theōsis, theological anthropology

**Wojciech SŁOMSKI** – prof. nauk humanistycznych, dr hab. filozofii, dr hab. teologii dogmatycznej, Uniwersytet Vizja w Warszawie. ORCID ID: 0000-0003-1532-0341  
Kontakt e-mail: slomski@autograf.pl